

RITUAL TILIDA MILLIY XARAKTER AKS ETISHI: INGLIZ VA O'ZBEK MADANIYATLARI MISOLIDA

Ataboyeva Nilufar No'monjon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek ritual diskursida milliy xarakterning lingvistik manifestatsiyalarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda ritual muloqot jarayonida individualizmik va kollektivistik madaniyatlarning verbal ifodalari, ijtimoiy ierarxiya va masofaning diskursiv ko'rinishlari, shuningdek, madaniyga xos kommunikativ strategiyalar o'rganilgan. Nazariy material tahlili asosida ikkala tilning ritual diskursidagi universal va etnospetsifik xususiyatlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: ritual diskurs, milliy xarakter, qiyosiy tilshunoslik, individualizmik madaniyat, kollektivistik madaniyat, kommunikativ strategiyalar

Аннотация: Статья посвящена сопоставительному анализу языковых проявлений национального характера в английском и узбекском ритуальном дискурсе. В исследовании изучаются вербальные проявления индивидуалистической и коллективистской культур, дискурсивные проявления социальной иерархии и дистанции, а также культурно-специфические коммуникативные стратегии в процессе ритуальной коммуникации. На основе анализа теоретического материала выявлены универсальные и этноспецифические черты ритуального дискурса обоих языков.

Ключевые слова: ритуальный дискурс, национальный характер, сопоставительное языкознание, индивидуалистическая культура, коллективистская культура, коммуникативные стратегии

Abstract: This article is devoted to a comparative analysis of linguistic manifestations of national character in English and Uzbek ritual discourse. The study studies verbal expressions of individualistic and collectivist cultures in the process of ritual communication, discursive manifestations of social hierarchy and distance, as well as culturally specific communicative strategies. Based on the analysis of theoretical material, universal and ethnospecific features of the ritual discourse of both languages were identified.

Keywords: ritual discourse, national character, comparative linguistics, individualistic culture, collectivist culture, communicative strategies

Kirish. Zamonaviy lingvistikada til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar muammosi alohida ahamiyat kasb etmokda. Ritual diskurs esa milliy xarakterning eng yaqqol namoyon bo'ladigan sohalaridan biri hisoblanadi, chunki aynan marosim

vaziyatlarida jamiyatning ijtimoiy-madaniy kodlari, qadriyat tizimlari va kommunikativ me'yorlari to'liq shaklda ifodalanadi [1]. Hofstede tomonidan ishlab chiqilgan individualistik va kollektivistik madaniyatlar tafovuti nazariyasi turli xil etnoslarning ritual muloqotini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [2]. Ingliz madaniyati klassik individualistik jamiyat namunasi sifatida shaxs erkinligi, mustaqilligi va shaxsiy makonni hurmat qilishni olg'a qo'ysa, o'zbek madaniyati kollektivistik qadriyatlar, guruhga tegishlilik va ijtimoiy bog'liqliklarni ustuvor hisoblaydigan tizimga ega [3]. Ushbu farqlar ritual tilida o'ziga xos verbal va diskursiv shakllarda namoyon bo'ladi. Tadqiqotning dolzarbligi ikki xil tipologik va genetik jihatdan masofaviy tillarning ritual diskursida milliy xarakterning lingvistik mexanizmlarini aniqlash zarurligidan kelib chiqadi. Ingliz va o'zbek ritual muloqotining qiyosiy tahlili nafaqat nazariy lingvistika, balki amaliy translyatologiya va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologik bazasi lingvokulturologik, diskursiv-tahliliy va qiyosiy-tipologik yondashuvlarning sinteziga asoslanadi. Ritual diskurs muammolarini tadqiq etishda E. Benvenist, V.I. Karasik, G. Hofstede va boshqa olimlarning nazariy konsepsiyalaridan foydalanilgan. Benvenist tilning marosim funksiyasini alohida ajratib ko'rsatgan va ritual nutq aktlarining ijtimoiy reallikni qurishdagi rolini ta'kidlagan [4]. Karasik ritual diskursni instituttsional diskursning maxsus turi sifatida tavsiflab, uning tuzilishi, ishtirokchilari va kommunikativ maqsadlarini batafsil tahlil qilgan [1]. Hofstede tomonidan taqdim etilgan madaniy o'lchovlar nazariyasi, xususan, individualizm-kollektivizm dikhotomiyasi, turli madaniyatlar vakillarining kommunikativ xatti-harakatlarini tushuntirishda keng qo'llaniladi [2].

Brown va Levinson tomonidan ishlab chiqilgan "yuz" nazariyasi ritual muloqotdagi hurmat strategiyalarini tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi [5]. O'zbek tilshunosligida Safarov pragmal lingvistika sohasida asosiy tadqiqotlar olib borgan va o'zbek tilining milliy-madaniy xususiyatlarini nutqiy aktlar doirasida o'rganishga katta hissa qo'shgan [6]. Rahimov o'zbek ritual muloqotining etnopragsmatik jihatlarini tahlil qilib, an'anaviy va zamonaviy shakllardagi o'zgarishlarni kuzatgan [3]. Ingliz ritual diskursi haqida Wierzbicka tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ingliz madaniyatidagi "privacy" konsepti va kommunikativ masofaning lingvistik mexanizmlarini ochib beradi [7]. Malinowski fatic muloqot tushunchasini kiritib, ritual muloqotning referensial ma'nodan ko'ra ijtimoiy funksiyasini ta'kidlagan [8].

Qo'shimcha ravishda, Gudkov tomonidan ishlab chiqilgan lingvokulturologik nazariya til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni tushunishda muhim metodologik baza yaratgan [9]. Shuningdek, Telia frazeologik birliklarning madaniy konnotatsiyalarini tadqiq etish orqali ritual diskursning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlashga hissa qo'shgan [10]. Material tahlili uchun ingliz va o'zbek tillaridagi ritual

diskursning turli ko'rinishlari - tabriklar, ta'ziya bildirishlar, rasmiy murojaat formulalari, marosim nutqlari - adabiy asarlar, publitsistika va internet resurslari asosida tanlab olingan. Qiyosiy tahlil usuli lingvistik birliklarning semantik, pragmatik va diskursiv xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan.

Natijalar va muhokama. Ingliz va o'zbek ritual diskursining qiyosiy tahlili bir qator muhim farqlarni aniqlashga imkon berdi. Birinchidan, ijtimoiy ierarxiya va masofaning verbal ifodalari jihatidan tubdan tafovutlar mavjud. O'zbek ritual muloqotida yosh, ijtimoiy mavqe va qarindoshlik aloqalariga asoslangan ierarxiya tili keng rivojlangan bo'lib, bu leksik-grammatik darajada namoyon bo'ladi [3]. "Opa", "aka", "xola", "amaki" kabi qarindoshlik terminlari qon-qarindosh bo'lmagan shaxslarga nisbatan ham hurmat va samimiyat belgisi sifatida qo'llaniladi, bu kollektivistik madaniyatdagi "ichki guruh" konsepsiyasini mustahkamlaydi. Ingliz tilida esa ritual muloqotda ham first name asosida murojaat keng tarqalgan bo'lib, bu ijtimoiy teng huquqlilik va shaxsiy mustaqillik g'oyalarini aks ettiradi [7]. Biroq rasmiy marosimlarda title + surname (Mr. Smith, Dr. Johnson) modeli saqlanib qolgan, ammo bu o'zbek tilidagi murakkab qarindoshlik tizimiga nisbatan ancha soddalashtirilgan ierarxiya ko'rinishidir. Ikkinchidan, "yuz saqlash" strategiyalari turli shaklda realizatsiya topadi.

Brown va Levinson nazariyasi bo'yicha har qanday ritual muloqot qatnashchilarning "ijobiy yuzi" (qabul qilinish, tan olinish ehtiyoji) va "salbiy yuzi" (erkinlik, mustaqillik ehtiyoji) o'rtasidagi muvozanatni talab etadi [5]. O'zbek ritual diskursida ijobiy yuzga yo'naltirilgan strategiyalar ustunlik qiladi: guruhga tegishlilik, hamkorlik, samimiyat ta'kidlanadi. Masalan, tabrik marosimlarida "Xudoga shukur, bizning oilamizning quvonchi", "Hammamizning bayramimiz" kabi formulalar ishtirokchilar o'rtasidagi yaqinlik va bir-biriga bog'liqlikni ta'kidlaydi [6]. Ingliz tilida esa salbiy yuzga hurmat ko'rsatish muhimroq hisoblanadi: "I hope you don't mind", "If it's not too much trouble" kabi ifodalar shaxsiy makonni hurmat qilish strategiyalarini namoyish etadi [7]. Uchinchidan, emotsional ekspressivlik darajasi farqlanadi.

O'zbek ritual diskursi yuqori emotsional to'yinganlik bilan tavsiflanadi: duolar, tabriklar, tilaklar ko'pincha metaforik va hiperbolik shakllarda ifodalanadi [3]. "Yuz yoshdan oshing", "Yuzingiz yorug' bo'lsin", "Osmondan yulduz yog'sin" kabi rituallashgan tilaklar milliy dunyoqarashning kosmologik va poetik jihatlarini aks ettiradi. Ingliz ritual formulalari esa ko'proq qisqalik va samimiyat balansini saqlaydi: "Congratulations", "Best wishes", "My condolences" - bu ifodalar aniq, lakonik va neytral-rasmiy xarakterga ega [7]. To'rtinchidan, vaqt va makon konseptlari ritual diskursda turlicha verbalizatsiya qilinadi. O'zbek madaniyatida ritual vaqti polikronik xususiyatga ega - marosimlar uzun, ko'p bosqichli va barcha ishtirokchilarning ishtirokini talab qiladi, bu tilida ham aks etadi: "Kelganingizga shukur", "Ertaga ham

kelib turing" - bu formulalar davomli muloqot va jamoa qatnashuvining muhimligini bildiradi [9].

Ingliz madaniyatida monokronik vaqt konsepsiyasi ritual muloqotga ham ta'sir ko'rsatadi: marosimlar aniqroq chegaralangan, vaqt menejmenti ta'kidlanadi, "Thank you for coming", "See you soon" kabi formulalar muayyan vaqt oraliq'ini nazarda tutadi [2]. Beshinchidan, maqtov va tanqid ifodalashning milliy-madaniy xususiyatlari muhim farqlar ko'rsatadi. O'zbek ritual diskursida bevosita maqtov qabul qilinadigan va kutilayotgan xatti-harakat hisoblanadi, kamtarlik esa "Nima qilganimiz bor", "Arzimaydigan gap" kabi javoblar orqali namoyon bo'ladi [6]. Ingliz madaniyatida bevosita maqtov haddan tashqari samimiylik belgisi sifatida idrok etilishi mumkin, shuning uchun "quite good", "not bad" kabi kamaytirilgan ifodalar afzal ko'riladi [5]. Oltinchidan, sukut va pauzalarning pragmatik funksiyalari farqlanadi.

O'zbek ritual muloqotida sukut noqulay holat yaratishi, samimiyat va ochiqlikga zid holat sifatida qabul qilinishi mumkin, shuning uchun so'z almashinuvi uzluksiz davom etadi [10]. Ingliz ritual diskursida esa sukut hurmat belgisi, fikrlash uchun vaqt berish yoki shaxsiy makonni ta'minlash vositasi sifatida funktsiya bajaradi [7]. Yettinchidan, ritual formulalarning stilistik xususiyatlari ham sezilarli farqlar namoyish etadi. O'zbek tilida ritual muloqotda ko'chma ma'nolar, poetik obrazlar va taqqoslashlar keng qo'llaniladi, bu Sharq madaniyatining estetik qadriyatlarini aks ettiradi [1]. Ingliz tilida esa ritual formulalar ko'proq to'g'ridan-to'g'ri ma'noga ega bo'lib, aniqlik va tushunarlikni ta'minlashga qaratilgan [8].

Xulosa. Ingliz va o'zbek ritual diskursining qiyosiy tahlili til va milliy xarakter o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni yaqqol namoyish etadi. Individualizmik va kollektivistik madaniyatlar tafovuti ritual muloqotning barcha darajalarida - leksik, grammatik, pragmatik va diskursiv - o'ziga xos verbal shakllarda namoyon bo'ladi. O'zbek ritual diskursi yosh va ijtimoiy ierarxiyani ta'kidlovchi murakkab murojaat tizimi, yuqori emotsional ekspressivlik, guruhga tegishlikni kuchaytiruvchi strategiyalar va polikronik vaqt konsepsiyasi bilan tavsiflanadi. Ingliz ritual muloqoti esa soddalashtirilgan ierarxiya, shaxsiy makon va mustaqillikni hurmat qilish, emotsional neytrallik va monokronik vaqt konsepsiyasi bilan ajralib turadi. "Yuz saqlash" strategiyalari ham farq qiladi: o'zbek tilida ijobiy yuzga, ingliz tilida esa salbiy yuzga yo'naltirilgan kommunikativ taktiklarning ustuvorligi kuzatiladi. Ushbu farqlarni anglash madaniyatlararo kommunikatsiya va tarjima jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki ritual diskurs elementlarini bir tildan ikkinchisiga o'tkazishda nafaqat lingvistik, balki madaniy moslashtirish ham zarur. Tadqiqotning nazariy ahamiyati lingvokulturologiya va diskurs tahlili sohasiga, amaliy ahamiyati esa translyatologiya, madaniyatlararo kommunikatsiya va chet tillarini o'qitish metodikasiga hissa qo'shishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karasik, V. I. (2002). Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Volgograd: Peremena.
2. Hofstede, G. (1980). Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. Beverly Hills: Sage Publications.
3. Rahimov, U. (2015). O'zbek muloqot madaniyatining etnopragsmatik xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 3, 45-52.
4. Benvenist, E. (1974). Problemy obshchey lingvistiki. Moskva: Progress.
5. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Safarov, Sh. (1998). Pragmalingvistika. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
7. Wierzbicka, A. (2003). Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin: Mouton de Gruyter.
8. Malinowski, B. (1923). The problem of meaning in primitive languages. In C. K. Ogden & I. A. Richards (Eds.), The Meaning of Meaning (pp. 296-336). London: Routledge.
9. Gudkov, D. B. (2003). Teoriya i praktika mezhkulturnoy kommunikatsii. Moskva: Gnozis.
10. Telia, V. N. (1996). Russkaya frazeologiya: semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspekty. Moskva: Shkola "Yazyki russkoy kultury".